

לפרשת ויגש: עדות ביהוסף

שלשת האבות, אברהם יצחק ויעקב, מהוים עמודי תווך של התפילה. הן כמייסדי התפילות, והן כמי שעליהם ועל זכויותיהם נסמכות התפילות. ראש לכולן, ברכת הפתיחה של תפילות העמידה, היא ברכת אבות. שאר גדולי האומה לדורותיהם לא זכו למעמד מקביל, ואינם נזכרים כמעט בסדרי התפילות. מלבד דוד המלך, המופיע בחלקי התפילה העוסקים בגאולה העתידה, חזרת המלכות וביאת המשיח.

המפגש היחיד עם יוסף הצדיק בתפילות הסדירות מתקיים ביום חמישי, ב'שיר של יום'. זהו מזמור פ"א בתהלים, שדמותו של יוסף עומדת במרכזו: 'עדות ביהוסף שמו'. נעיין במזמור מתוך תשומת לב לנקודת המבט הייחודית של המשורר על סיפור יוסף בתורה.

מזמור פ"א הוא 'מזמור לאסף'. מתוך חמש הפעמים ששמו של יוסף נזכר בתהלים, ארבע מהן במזמורים לאסף! נראה, שהיתה לו לאסף המשורר זיקה וקירבה מיוחדת ליוסף הצדיק, ואף לבכור בניו קרא בשם יוסף. (דה"א כה ב).

המשורר חידש צורה ייחודית לשם יוסף: יהוסף. רחל אמנו קראה לבנה בשם יוסף, בשני מובנים: הודיה על ש'אסף ה' את חרפתי' ותקוה ש'יוסף ה' לי בן אחר' (בראשית ל כג-כד). תוספת האות ה"א, הייחודית למזמורנו, 'משדרגת' את השם, כך שהוא מכיל את שם הוי"ה. הראב"ע פירש: 'כי הזכיר יהוסף בתוספת ה"א, תפארת בעבור השם הנכבד'. והעיר, שבצורה זו מרמז השם לא רק ליוסף אלא גם לעם ישראל כולו. נמצא שאסף הוסיף ליוסף ה"א, התקינו ליהוסף, ובכך האדיר את שמו, הכליל בו את שם ה', ועשאו שם מליצי וסמלי לכל עם ישראל.

פתיחת המזמור בקריאה לשירה ונגינה: 'למנצח על הגתית ... הרנינו ... הריעו ... שאו זמרה ותנו תוף, כנור נעים עם נבל, תקעו בחודש שופר'. הוא מצדיק זאת בכך ש'חוק לישאל הוא, משפט לא-להי יעקב'. אפשר לפרש שהחוק והמשפט דורשים לרנן לה' בימי החג: בראש החודש ובראש השנה, קיימות מצוות 'מוסיקליות': שירת הלויים על הקרבן, תרועת החצוצרות 'על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם', ובייחוד, מצות תקיעת שופר בראש השנה. עוד אפשר לפרש, שחוקיו ומשפטיו של הקב"ה ביפס והדרם, מזמינים שישירו ויהללו לו ולחוקיו, בבחינת 'זמירות היו לי חוקיך'. נראה שהמשכו של הפרק, המספר על קורותיו של יוסף ועל ההשתקפות שלהם בחיי עם ישראל לדורותיו, מעורר ומזמן שירה ורננה, בשל הגילוי של החוקיות והמשפט הא-להי בעולם ובעם ישראל.

אחרי הפתיחה השירית, עובר המשורר לגוף העיקרי של המזמור – סיפורו של יוסף והשלכותיו.

הפסוק 'עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע', מתאר את סיפור יוסף שהפך מנער עברי בלתי מוכר, אסיר בבית הכלא, למושל על כל ארץ מצרים. כלשון הכתוב בתורה: 'ויצא יוסף על ארץ מצרים' (בראשית מא מה). הפסוק רומז לבעית השפה של העבריים בארץ מצרים. תחילה היה זה יוסף עצמו שלא הכיר את השפה המצרית בבואו מצרימה, אחר כך היו אלה אחיו, שפער השפה בינם לבין השליט המצרי גרם לכך שהיה צריך להעמיד 'מליץ בינותם', ולבסוף כל בני ישראל, שלא שינו את לשונם גם בימי גלות מצרים, ועל כן מתוארת יציאתם כיציאת 'בית יעקב מעם לוועז'. (תהלים קיד). נראה שההתמקדות בפערי השפה משמשת כדי להדגיש את הפער הגדול בין התרבות העברית למצרית. שפה ולשון הם גם כינוי מושאל לעם ותרבותו. 'שפת לא ידעתי - אשמע' מבטא את הפער הגדול שבין הנער העברי הזר, שנקלע לארץ נכריה שאין הוא מכיר אפילו את שפתה, לבין המעמד של משנה למלך מצרים שכל הארץ כפופה לו. חז"ל העצימו את המהפך שהתחולל ביוסף, בספרם שבלילה שבין הזמנתו של יוסף לפתור את חלומות פרעה, לבין מינויו למשנה למלך, לימד אותו המלאך גבריאל שבעים לשון, כדי שיהיה כשיר לתפקיד המלכותי:

"בשעה שאמר לו פרעה ליוסף: 'ובלעדיך לא ירים איש את ידו וגו'', אמרו איצטגניני פרעה: עבד שלקחו רבו בעשרים כסף תמשילוהו עלינו? אמר להן: גנוני מלכות אני רואה בו. אמרו לו: אם כן יהא יודע בשבעים לשון! בא גבריאל ולימדו שבעים לשון... ולמחר, כל לשון שדיבר בה פרעה איתו, השיב לו באותה הלשון". (סוטה לו ב).

השליטה בלשונות רבות היא המפתח לשלטונו של יוסף במצרים: "וכל הלשונות היו באים אל יוסף לשבור אוכל מיוסף, והיה יוסף מדבר לכל עם ועם כלשונו והיה יודע מה הם מדברים... ועוד, כשהיה יוצא לשוק היה רואה את העמים עשויים כתיים וכתים וחבורות חבורות, והיו מדברים איש כלשונו, והיה יודע מה הם מדברים. שנאמר עדות ביהוסף שמו... שפת לא ידעתי אשמע". (פרקי דרבי אליעזר, פרק לח).

המזמור משתמש בסיפורו של יוסף כמפתח לתולדות עם ישראל כולו. אף ישראל, כיוסף, היו משועבדים במצרים, ויצאו מבית עבדים. הפסוק 'הסירותי מסבל שכמו כפיו מדוד תעבורנה' יכול להתייחס גם ליוסף וגם לעם כולו, והפסוק שאחריו, כבר פונה בכירור אל העם: 'בצרה קראת ואחלצך, אענך בסתר רעם, אבחנך על מי מריבה סלה'. וכך גם בהמשך המזמור: 'אנכי ה' א-להיך המעלך מארץ מצרים, הרחב פיך ואמלאהו'. יציאת יוסף מבית האסורים למלכות ויציאת עם ישראל משעבוד לחרות עולם, מוצגות במזמור במקביל. ונמצא מעשה יוסף 'סימן לבנים', לדור יציאת מצרים ולכל הדורות כולם: 'לו עמי שומע לי ישראל בדרכי יהלכו, כמעט אויביהם אכניע ועל צריהם אשיב ידי'.

גם ידיעת שבעים לשונות והיכולת לדבר עם כל עם ועם כלשונו, היא מן התכונות הייחודיות של העם היהודי לדורותיו. תכונה זו מתוארת גם כתוצאה מחכמתם של ישראל, וגם כתוצאה מגלותם בין שבעים אומה ולשון. היכולת של 'שפת לא ידעתי אשמע', היכולת ליצור קשר, להשפיע ולקלוט בכל תרבויות העולם, הפכה להיות מאבני היסוד של עם ישראל, על אף קללת-ברכת בלעם, 'הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב'.

הדגם של סיפור יוסף כסיפור לדורות, מתאר את תנועת עם ישראל ביחסיו עם ה' בין שני קטבים, בין הקוטב השלילי: 'ואשלחהו בשרירות לבם ילכו במועצותיהם', לבין הקוטב החיובי: 'ויאכילהו מחלב חטה ומצור דבש אשביעך'. הקוטב השלילי הוא המצב שבו ה' מפקיר את עם ישראל כביכול לגורלו, בהסתר פנים, כאשר 'לא שמע עמי לקולי'. ואילו הקוטב החיובי, מתקיים כאשר 'עמי שומע לי', ישראל בדרכי יהלכו'.

בצד 'לא שמע עמי לקולי' מתואר גם מהו החטא שממנו יש להמנע: 'לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה אל אלו נכר'. זו אזהרה לעם ישראל כולו. האם גם יוסף לקה בחטא שבעקבותיו נענש במכירה, בגלות, בבית האסורים? מן ההקבלה בין יוסף לבין העם נראה, שהמשורר ייחס גם ליוסף עוון שבגללו נאלץ לסבול. מכיון שלא נזכר בשום מקום בתורה שיוסף לא שמע בקול ה' או חלילה השתחוה לאל נכר, יש לפרש את חטאו אחרת. לא כעבודה זרה ממש, אלא כמאמר חז"ל: "איזהו אל זר שהוא בלבו של אדם? הוי אומר: זה יצר הרע" (שבת קה ב). זו רמיזה ל'אל זר' של הגאווה, שבמידה מסוימת התקיימה בהליכותיו של יוסף כבר בימי כתונת הפסים וסיפור החלומות לאחים. עם זאת, יוסף משמש דוגמה למי ששלט בסופו של דבר ביצרו ולא נכנע ל'אל זר', בעיקר בפרשת אשת פוטיפר, ולכן זכה למעלה ולמלכות. (מדרש הנעלם לבראשית קו ע"ב).

מזמורו של יוסף הוא גם מזמור של ראש השנה ושל ראש חודש: 'תקעו בחודש שופר בכסה ליום חגנו'. המועד והחג שבהם הירח מכוסה ואינו במילואו, הם ראש חודש וראש השנה. מילוא הלבנה מעיד על הארת פנים, גילוי שכינה וגדולתם של ישראל, זהו זמן החגים הגדולים, פסח וסוכות, זכר ליציאת מצרים. כיסוי הלבנה מעיד על הסתרה, חושך, עת קטנות. אולם גם בעת הזאת גנוזה תקוה לתיקון ותחילת הישועה: בראש השנה יצא יוסף מבית האסורים, בראש השנה בטלה עבודה מאבותינו במצרים (ראש השנה יא א). מזמורנו מצביע על הדרך להתקדם מן ההסתרה והכיסוי אל הגילוי והגאולה, ונועץ את היסודות לכך עוד קודם ליציאת מצרים, בסיפור המכונן של יציאת יוסף מעבדות למלוכה.

בידענו שהמעבר בין כסוי לגילוי, בין הסתר פנים להשגחה, בין גלות לגאולה, אינו מקרי, אלא תוצאה של חוקיות מוסדרת בעולמו של הקב"ה, ניתן בידינו המפתח לתיקון. על זיהוי החוקיות הזאת, על סמך התקדים שגם מעמקי בור מצרים יכול אדם הנוהג כשורה וכדין להגיע להיות משנה למלך, ראוי לרנן, להריע ולזמר בכל כלי שיר.